

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2025-yil 6-son

VOLUME 5 / ISSUE 6 / 2025

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.5.6.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

“Yurisprudensiya” – “Юриспруденция” – “Jurisprudence” huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda 1140-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro'yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Nashr bo'yicha mas'ul:
O. Choriyev

Muharrirlar:

E. Mustafayev,
Y. Yarmolik,
E. Sharipov,
K. Abduvaliyeva,
Y. Mahmudov,
M. Sharifova,
Sh. Beknazarova

Musahhih:

M. Tursunov

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387

Tasdiqnom

№ 174625, 29.11.2023.

Jurnal 2025-yil 24-dekabrda bosmaxonaga topshirildi.
Qog'oz bichimi: A4.
Shartli bosma tabog'i: 14
Adadi: 100. Buyurtma: № 209.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili:
100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko'chasi, 37.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

TAHRIR HAY'ATI

BOSH MUHARRIR

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

J. Allayorov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy boshqarmasi boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

MAS'UL MUHARRIR

N. Ramazonov – Toshkent davlat yuridik universiteti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI

J. Blum – Amerika Qo'shma Shtatlarining Boston kolleji Huquq maktabi professori, huquq doktori (AQSh)

M. Vishovaty – Polshaning Gdansk universiteti professori (Polsha)

M. Hayat – Muhammadiyah Malang universiteti o'qituvchisi (Indoneziya)

A. Hoshimxonov – Toshkent davlat yuridik universiteti Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

A. Yakubov – Toshkent davlat yuridik universiteti Xalqaro hamkorlik va uzluksiz ta'lim bo'yicha prorektor, yuridik fanlar doktori, dotsent

M. Axmedshayeva – Toshkent davlat yuridik universiteti Davlat va huquq nazariyasi kafedrasini professori, yuridik fanlar doktori

X. Xayitov – O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputati, yuridik fanlar doktori, professor

S. Yusupov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ma'muriy va moliya huquqi kafedrasini mudiri, yuridik fanlar doktori, professor

E. Egamberdiyev – Toshkent davlat yuridik universiteti Fuqarolik huquqi kafedrasini dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Sh. Ismoilov – Toshkent davlat yuridik universiteti Mehnat huquqi kafedrasini mudiri, yuridik fanlar doktori, dotsent

G. Uzakova – Toshkent davlat yuridik universiteti Ekologiya huquqi kafedrasini professori, yuridik fanlar doktori

G. Yo'ldasheva – Toshkent davlat yuridik universiteti Xalqaro huquq va inson huquqlari kafedrasini professori, yuridik fanlar doktori

A. Yo'ldoshev – Toshkent davlat yuridik universiteti Konstitutsiyaviy huquq kafedrasini dotsenti, yuridik fanlar doktori

R. Altıyev – Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrasini professori v.b., yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

M. Kurbanov – Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrasini dotsenti v.b., yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

S. Oripov – Toshkent davlat agrar universiteti Huquqshunoslik kafedrasini dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

F. Hamdamova – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti Xalqaro huquq va ommaviy huquq fanlari kafedrasini dotsenti v.b., yuridik fanlar doktori

D. So'fiyeva – Toshkent davlat yuridik universiteti Davlat va huquq nazariyasi kafedrasini katta o'qituvchisi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

R. Kuchkarov – Toshkent davlat yuridik universiteti Umumta'lim fanlar va madaniyat kafedrasini dotsenti v.b., filologiya fanlari nomzodi

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Юриспруденция» – «Yurisprudensiya» – «Jurisprudence» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 1140.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Ответственный за выпуск:

О. Чориев

Редакторы:

Э. Мустафаев,
Е. Ярмолик,
Э. Шарипов,
К. Абдувалиева,
Й. Махмудов,
М. Шарифова,
Ш. Бекназарова

Корректор:

М. Турсунов

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1387.

Свидетельство

от 29.11.2023 № 174625.

Журнал передан в типографию
24.12.2025.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 14. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 209.

Отпечатано в типографии Ташкентского государственного юридического университета.

100047, г. Ташкент,
ул. Сайилгох, дом 37.

© Ташкентский государственный
юридический университет

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

З. Эсанова – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Ж. Аллаёров – доктор философии по юридическим наукам, доцент, начальник управления по науке Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Н. Рамазонов – доктор философии по филологическим наукам, доцент, заведующий кафедрой узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

Дж. Блум – профессор юридической школы Бостонского колледжа (Бостон, США), доктор юридических наук

М. Вишоватый – профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

М. Хаят – преподаватель Университета Мухаммадия Маланг (Индонезия)

А. Хошимхонов – первый проректор по делам молодёжи и духовно-просветительской работе Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, профессор

А. Якубов – проректор по международным связям и дополнительному образованию Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, доцент

М. Ахмедшаева – профессор кафедры теории государства и права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, профессор

Х. Хайитов – депутат Законодательной палаты Олий Мажлиса Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор

С. Юсупов – заведующий кафедрой административного и финансового права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, профессор

Э. Эгамбердиев – доцент кафедры гражданского права Ташкентского государственного юридического университета, доктор философии по юридическим наукам

Ш. Исмоилов – заведующий кафедрой трудового права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, доцент

Г. Узакова – профессор кафедры экологического права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

Г. Юлдашева – профессор кафедры международного права и прав человека Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

А. Юлдошев – доцент кафедры конституционного права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

Р. Алтиев – и.о. профессора кафедры уголовного права, криминологии и противодействия коррупции Ташкентского государственного юридического университета, доктор философии по юридическим наукам

М. Курбанов – и.о. профессора кафедры уголовного права, криминологии и противодействия коррупции Ташкентского государственного юридического университета, доктор философии по юридическим наукам

С. Орипов – доцент кафедры права Ташкентского государственного аграрного университета, доктор философии по юридическим наукам

Ф. Хамдамова – и.о. доцента кафедры международного и публичного права Университета мировой экономики и дипломатии, доктор юридических наук

Д. Суфиева – старший преподаватель кафедры теории государства и права Ташкентского государственного юридического университета, доктор философии по юридическим наукам

Р. Кучкаров – доцент кафедры общеобразовательных дисциплин и культуры Ташкентского государственного юридического университета, кандидат филологических наук

FOUNDER: TASHKENT STATE UNIVERSITY OF LAW

“Yurisprudensiya” – “Юриспруденция” – “Jurisprudence” legal scientific and practical journal was registered by the Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020 with certificate No. 1140.

The journal is included in the list of journals of the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan.

Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of journal materials are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Publication Officer:

O. Choriev

Editors:

E. Mustafaev,
E. Yarmolik,
E. Sharipov,
K. Abduvalieva,
Y. Makhmudov,
M. Sharifova,
Sh. Beknazarova

Proofreader:

M. Tursunov

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Editorial office address::

100047. Tashkent city,
Sayilgoh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Subscription index: 1387.

Certificate

№ 174625, 29.11.2023.

The journal is submitted to the Printing house on 24.12.2025.

Paper size: A4. Cond.p.f: 14.

Units: 100. Order: № 209.

Published in the Printing house of Tashkent State University of Law.
100047. Tashkent city,
Sayilgoh street, 37.

© Tashkent State University of Law

EDITORIAL BOARD

EDITOR-IN-CHIEF

Z. Esanova – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

J. Allayorov – Head of the Scientific Department of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law, Associate Professor

EXECUTIVE EDITOR

N. Ramazonov – Head of the Department of Uzbek Language and Literature of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

J. Blum – Professor of Law School of Boston College, Doctor of Law (Boston, USA)

M. Vishovaty – Professor of the University of Gdańsk (Gdansk, Poland)

M. Hayat – Lecturer of the University of Muhammadiyah Malang (Indonesia)

A. Khoshimkhonov – First Deputy Rector for Youth Affairs and Spiritual and Educational Affairs of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

A. Yakubov – Deputy Rector for International Relations and Further Education of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Associate Professor

M. Akhmedshaeva – Professor of the Department of Theory of State and Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

Kh. Khayitov – Deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor

S. Yusupov – Head of the Department of Administrative and Financial Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

E. Egamberdiev – Associate Professor of the Department of Civil Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

Sh. Ismoilov – Head of the Department of Labor Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Associate Professor

G. Uzakova – Professor of the Department of Environmental Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

G. Yuldasheva – Professor of the Department of International Law and Human Rights of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

A. Yuldoshev – Associate Professor of the Department of Constitutional Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

R. Altiev – Acting Professor of the Department of Criminal Law, Criminology and Anti-Corruption of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

M. Kurbanov – Acting Professor of the Department of Criminal Law, Criminology and Anti-Corruption of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

S. Oripov – Associate Professor of the Department of Law of Tashkent State Agrarian University, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

F. Hamdamova – Acting Associate Professor of the Department of International Law and Public Law of the University of World Economy and Diplomacy, Doctor of Law

D. Sufiyeva – Senior Lecturer of the Department of Theory of State and Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

R. Kuchkarov – Associate Professor of the Department of General Sciences and Culture of Tashkent State University of Law, Candidate of Philological Sciences

MUNDARIJA

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 11 **KOVSHOV TEMUR VLADIMIROVICH, OCHILOVA DIYORAXON SANJARXUJA QIZI**
Kompleks tadbirkorlik litsenziyasi shartnomasi tomonlarining shartnoma tuzish oldidan
axborot berish majburiyatlari: Rossiya va Fransiya misolida

12.00.04 – FUQAROLIK PROTSESSUAL HUQUQI. IQTISODIY PROTSESSUAL HUQUQ.
HAKAMLIK JARAYONI VA MEDIATSIYA

- 22 **XABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Fuqarolik sud ishlarini yuritish turlari tushunchasi va ularni takomillashtirish bo'yicha ayrim
fikir-mulohazalar
- 31 **ODILOVA SITORA BOBIR QIZI**
Protsessual muddatlarni ta'minlash usullari: xorijiy tajriba

12.00.05 – MEHNAT HUQUQI. IJTIMOIIY TA'MINOT HUQUQI

- 41 **RAJABOVA XULKAR SHARIFBOYEVNA**
Davlat fuqarolik xizmatchilari ayrim toifadagi xodimlar sifatida

12.00.06 – TABIIY RESURLAR HUQUQI. AGRAR HUQUQ. EKOLOGIK HUQUQ

- 52 **XAYITOV PANJI BUXAROVICH**
Atrof tabiiy muhit va energetika sohasida ekologik huquqiy talablarni buzganlik uchun yuridik
javobgarlik

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

- 61 **LUTFULLAYEVA MADINABONU JAMSHIDXON QIZI**
Jinoyat prosessida gumon qilinuvchi va ayblanuvchining huquqlarini ta'minlash mexanizmlari
- 67 **FATULLAYEV SHODMONBEK MADATOVICH**
Jinoyat protsessi doirasida ekspertizaning umumiy jihatlari va vazifalari

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

- 76 **ALLABERGANOVA NODIRA MAHMUD QIZI**
Hujjatlarning xalqaro huquqiy aylanmasi tizimida apostil
- 89 **XOLMIRZAYEVA SHOXISTA ARZIQUL QIZI**
O'zbekistonning BMT bilan noqonuniy migratsiyaga qarshi kurashish sohasidagi hamkorligi:
muammolar va istiqbollar

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI**96 MIRZAYEV RAHMATULLA IBODULLAYEVICH**

Tergov va sud organlarida korrupsiyaga qarshi kurashishda sun'iy intellektdan samarali vosita sifatida foydalanish istiqbollari: nazariy va amaliy jihatlar

102 SATTAROV AZIM SAIDOVICH

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish va energetika sohasini raqamlashtirish – korrupsion omillarni bartaraf etish garovi

12.00.13 – INSON HUQUQLARI**111 BEKBO'TAYEVA LOBAR SHOVKAT QIZI**

Muqobil vasiylik tizimida voyaga yetmaganlarning huquqiy subyektligi

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО.
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

11 КОВШОВ ТЕМУР ВЛАДИМИРОВИЧ, ОЧИЛОВА ДИЁРАХОН САНЖАРХУЖА КИЗИ

Преддоговорные информационные обязательства сторон договора комплексной предпринимательской лицензии на примере России и Франции

12.00.04 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ
ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. АРБИТРАЖ И МЕДИАЦИЯ

22 ХАБИБУЛЛАЕВ ДАВЛАТЖОН ЮЛЧИБОВЕВИЧ

Понятие видов производства по гражданским делам и некоторые суждения по вопросу их совершенствования

31 ОДИЛОВА СИТОРА БОБИР КИЗИ

Способы обеспечения соблюдения процессуальных сроков: зарубежный опыт

12.00.05 – ТРУДОВОЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

41 РАЖАБОВА ХУЛКАР ШАРИФБОВЕВНА

Государственные гражданские служащие как особая категория работников

12.00.06 – ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО. АГРАРНОЕ ПРАВО. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

52 ХАЙИТОВ ПАНЖИ БУХАРОВИЧ

Юридическая ответственность за нарушение экологико-правовых требований в сфере окружающей среды и энергетики

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ
ПРАВО И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

61 ЛУТФУЛЛАЕВА МАДИНАБОНУ ЖАМШИДХОН КИЗИ

Механизмы обеспечения прав подозреваемого и обвиняемого в уголовном процессе

97 ФАТУЛЛАЕВ ШОДМОНБЕК МАДАТОВИЧ

Общие аспекты и задачи экспертизы в рамках уголовного процесса

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

76 АЛЛАБЕРГАНОВА НОДИРА МАХМУД КИЗИ

Апостиль в системе международно-правового оборота документов

89 ХОЛМИРЗАЕВА ШОХИСТА АРЗИКУЛ КИЗИ

Сотрудничество Узбекистана с ООН в сфере противодействия нелегальной миграции: проблемы и перспективы

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

96 МИРЗАЕВ РАХМАТУЛЛА ИБОДУЛЛАЕВИЧ

Перспективы использования искусственного интеллекта как эффективного инструмента противодействия коррупции в следственных и судебных органах: теоретические и практические аспекты

102 САТТАРОВ АЗИМ САИДОВИЧ

Использование инновационных технологий и цифровизации энергетической отрасли как гарантия устранения коррупционных факторов

12.00.13 – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

111 БЕКБУТАЕВА ЛОБАР ШОВКАТ КИЗИ

Правосубъектность несовершеннолетних в системе альтернативной опеки

CONTENTS

12.00.03 – CIVIL LAW. BUSINESS LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 11 **KOVSHOV TEMUR VLADIMIROVICH, OCHILOVA DIYORAKHON SANJARKHUJA KIZI**
Pre-contract information obligations of the parties of the complex entrepreneurial licensing agreement on the example of Russia and France

12.00.04 – CIVIL PROCEDURAL LAW. ECONOMIC PROCEDURAL LAW.
ARBITRATION PROCESS AND MEDIATION

- 22 **KHABIBULLAEV DAVLATJON YULCHIBOEVICH**
The concept of types of civil proceedings and some considerations on their improvement
- 31 **ODILOVA SITORA BOBIR KIZI**
Methods of ensuring procedural time limits: foreign experience

12.00.05 – LABOR LAW. SOCIAL SECURITY LAW

- 41 **RAJABOVA KHULKAR SHARIFBOEVNA**
State civil servants as a certain category of employees

12.00.06 – THE LAW OF NATURAL RESOURCES. AGRARIAN LAW. ENVIRONMENTAL LAW

- 52 **KHAYITOV PANJI BUKHAROVICH**
Legal liability for violation of environmental legal requirements in the field of natural environment and energy

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. FORENSICS, INVESTIGATIVE LAW AND
FORENSIC EXPERTISE

- 61 **LUTFULLAEVA MADINABONU JAMSHIDKHON KIZI**
Mechanisms for ensuring the rights of suspects and accused persons in criminal proceedings
- 67 **FATULLAEV SHODMONBEK MADATOVICH**
General aspects and functions of forensic examination within the framework of the criminal process

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

- 76 **ALLABERGANOVA NODIRA MAHMUD KIZI**
The apostille in the system of international legal circulation of documents
- 89 **KHOLMIRZAEVA SHOKHISTA ARZIKUL KIZI**
Uzbekistan's cooperation with the UN in the field of combating illegal migration: problems and prospects

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS**96 MIRZAEV RAHMATULLA IBADULLAEVICH**

Prospects for using artificial intelligence as an effective tool in combating corruption in the activities of investigative and judicial bodies: theoretical and practical aspects

102 SATTAROV AZIM SAIDOVICH

The use of innovative technologies and digitalization of the energy sector as a guarantee for the elimination of corruption factors

12.00.13 – HUMAN RIGHTS**111 BEKBUTAEVA LOBAR SHOVKAT KIZI**

Legal subject of minors in the alternative guardianship system

Kelib tushgan / Получено / Received: 15.10.2025
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 17.11.2025
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 24.12.2025

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.5.6./FQDN3763
UDC: 347.9(045)(575.1)

PROTSESSUAL MUDDATLARNI TA'MINLASH USULLARI: XORIJIY TAJRIBA

Odilova Sitora Bobir qizi,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0001-5440-6717
e-mail: sodilova41@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada xorijiy davlatlar sud-huquqtizimidagi protsessual muddatlarga rioya etishni ta'minlash mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, AQSh, Buyuk Britaniya, Rossiya, Germaniya, Italiya va boshqa mamlakatlar misolida sud ishlarini belgilangan muddatlarda ko'rib chiqishga qaratilgan yondashuvlar o'rganilgan. Xususan, sud ishlarini tezkor ko'rish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, kompensatsiya va monitoring tizimlari kabi choralar tahlil etilgan. Shuningdek, O'zbekiston qonunchiligi va sud amaliyoti uchun xorijiy tajribaning qanday jihatlari tatbiq etilishi mumkinligi bo'yicha aniq takliflar ilgari surilgan. Tadqiqot maqsadi protsessual muddatlarga rioya etish orqali odil sudlovni ta'minlash, fuqarolarning ishonchini mustahkamlash va huquqiy barqarorlikni kuchaytirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: protsessual muddatlar, sud ishi, xalqaro tajriba, odil sudlov, elektron sud, kompensatsiya, ishonch, monitoring

СПОСОБЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОБЛЮДЕНИЯ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ СРОКОВ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Одилова Ситора Бобир кизи,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В настоящей статье анализируются механизмы обеспечения соблюдения процессуальных сроков в судебно-правовых системах зарубежных государств. На примере США, Великобритании, России, Германии, Италии и других стран исследуются подходы, направленные на рассмотрение судебных дел в установленные законом сроки. В частности, анализируются такие меры, как оперативное рассмотрение дел, внедрение цифровых технологий, системы компенсации и мониторинга. Кроме того, выдвигаются конкретные предложения относительно тех аспектов зарубежного опыта, которые могут быть адаптированы и применены в законодательстве и судебной практике Республики Узбекистан. Цель исследования заключается в обеспечении правосудия посредством соблюдения процессуальных сроков, укреплении доверия граждан к судебной системе и повышении правовой стабильности.

Ключевые слова: процессуальные сроки, судебное дело, международный опыт, правосудие, электронный суд, компенсация, доверие, мониторинг

METHODS OF ENSURING PROCEDURAL TIME LIMITS: FOREIGN EXPERIENCE

Odilova Sitora Bobir kizi,
Independent Researcher
at Tashkent State University of Law

Abstract. *This article analyzes the mechanisms for ensuring compliance with procedural time limits in the judicial and legal systems of foreign countries. Approaches aimed at considering court cases within the established timeframes will also be studied using the example of the USA, Great Britain, Russia, Germany, Italy, and other countries. In particular, such measures as the prompt consideration of court cases, the introduction of digital technologies, and compensation and monitoring systems will be analyzed. Specific proposals will also be put forward on what aspects of foreign experience can be applied to the legislation and judicial practice of Uzbekistan. The purpose of the research is aimed at ensuring justice by observing procedural deadlines, strengthening the trust of citizens, and strengthening legal stability.*

Keywords: *procedural deadlines, litigation, international experience, justice, electronic court, compensation, trust, monitoring*

Kirish

Sud jarayonlarida protsessual muddatlarga rioya etish adolatli va samarali odil sudlovning muhim shartidir. “Kechiktirilgan adolat – rad etilgan adolat” degan tamoyilda ta’kidlanganidek, sud ishlarining ortiqcha cho’zilishi fuqarolarning huquq va manfaatlariga putur yetkazadi. Shu bois ko’plab mamlakatlar qonunchiligida ishlarni belgilangan muddatlarda ko’rib tamomlash majburiyati mustahkamlanib, ortiqcha kechikishlarning oldini olishga qaratilgan maxsus mexanizmlar joriy etilgan. Xususan, AQSh, Buyuk Britaniya, Rossiya kabi davlatlarda protsessual muddatlarga amal qilinishini ta’minlash bo’yicha aniq yondashuvlar mavjud bo’lib, ularni o’rganish O’zbekiston sud-huquq tizimi uchun ham katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada protsessual muddatlarning nazariy ahamiyati, xorijiy davlatlar tajribasi hamda O’zbekiston qonunchiligiga tatbiq etilishi mumkin bo’lgan mexanizmlar tahlil qilinadi.

Protsessual muddatlar odil sudlov tezkorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi huquqiy vositadir. Nazariy jihatdan belgilangan muddatlar doirasida sud ishini ko’rib chiqish bir necha prinsipial omillar bilan asoslanadi.

Fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, ishlarni o’z vaqtida ko’rib hal etish ularning

buzilgan huquq va manfaatlarini samarali tiklashga imkon beradi. O’zbekiston Oliy Sudi Plenumi qarorida ta’kidlanganidek, protsessual muddatlarga qat’iy rioya etish fuqarolar va tashkilotlarning huquqlarini himoya qilish, qonuniylikni mustahkamlash hamda sud muhokamasi asossiz cho’zilib ketishining oldini olishda muhim omillardan biridir. Demak, muddatlar – odil sudlov tezkorligini ta’minlovchi kafolat vositasidir.

Odil sudlovning kechiktirilishi jamiyatda sud tizimiga ishonchni zaiflashtiradi. Shu bois xalqaro huquqda, masalan, Yevropa inson huquqlari konvensiyasi 6-moddasida har bir shaxsning ishi “oqilona muddat” ichida ko’rilishi huquqi e’tirof etilgan. Yevropa Kengashi tadqiqotlariga ko’ra, sud ishlarining asossiz cho’zilishi fuqarolarning adolatli sudlov huquqini buzadi, davlatning o’z sud tizimini tashkil etishda yuzaga kelgan kechikishlar uchun mas’uliyatini keltirib chiqaradi. Shunday ekan, oqilona muddat tamoyili xalqaro miqyosda odil sudlovning ajralmas talabi sifatida ko’riladi.

Belgilangan muddatlar nafaqat sud organlari, balki taraflarning ham intizomli bo’lishini rag’batlantiradi. Agar taraflar asossiz ravishda sud jarayonini cho’zishga urinsa, sudya bunday xatti-harakatlarning oldini oli-

shi zarur. Masalan, Rossiya fuqarolik-protsessual qonunchiligida agar taraflar sudni ataylab ovora qilsa yoki jarayonni kechiktirsa, bunday xatti-harakat “huquqdan suiiste’mol qilish” deb baholanib, sud ularning da’vo talablarini himoya qilishdan bosh tortishi mumkinligi nazarda tutilgan. Demak, muddatlar jarayon madaniyatini yuksaltiradi va taraflardan o’z huquq va majburiyatlaridan vijdonan foydalanishni talab etadi.

Yuqoridagi nazariy asoslar shuni ko’rsatadiki, protsessual muddatlar odil sudlov tezkorligi va sifati o’rtasida muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Albatta, muddatlarining “oqilona” bo’lishi, ya’ni ishning murakabligi va boshqa holatlarga mos holda belgilanishi ham muhim. Shu jihatdan, xorijiy davlatlar tajribasida muddatlarni ta’minlash bo’yicha ishlab chiqilgan mexanizmlarni ko’rib chiqamiz.

Asosiy qism

AQShda protsessual muddatlarga rioya etish asosan jazo muqarrarligi va tezkor sudlov huquqi tamoyillariga tayanadi. AQSh Konstitutsiyasining VI tuzatishi jinoyat ishlarida ayblanuvchiga “tezkor sud” huquqini kafolatlaydi. Bu prinsipni amalda ta’minlash uchun 1974-yilda federal darajada “Tezkor sudlov to’g’risida”gi qonun (*Speedy Trial Act*) qabul qilingan bo’lib, u jinoyat protsessining asosiy bosqichlari bo’yicha aniq muddatlarni belgilaydi (U.S. Congress, 1974). Mazkur qonunga binoan, shaxs hibsga olinganidan keyin 30 kun ichida ayblov xulosasi chiqarilishi, shuningdek, sud jarayoni ayblov e’lon qilingandan yoki ayblanuvchi sud oldida ilk bor paydo bo’lgan kundan e’tiboran 70 kun ichida boshlanishi shart etib belgilangan. Agar bu muddatlarga amal qilinmasa, ayblov bekor qilinishi mumkin. Shu tariqa, AQSh federal sud amaliyotida jinoyat ishlarini cho’zib yubormaslik qonun bilan kafolatlangan.

Fuqarolik va ma’muriy ishlarda ham AQSh sudlari muddatlarni kuzatib borish uchun keng qamrovli “kechiktirib bo’lmaydigan muddatlar” tizimidan foyda-

lanadi. Federal Fuqarolik-protsessual kodeksiga muvofiq, sudya ish bo’yicha jadval-buyruq (*scheduling order*) chiqarishi va unda barcha protsessual harakatlarning muddatlarini belgilashi talab etiladi (Russian Federation, 2023). Sudya imkon qadar ish boshlanganidan e’tiboran tez fursatda bunday jadvalni tasdiqlashi kerak (odatda 90 kun ichida). Keyinchalik taraflar va sud ushbu grafikka qat’iy rioya etishi, o’zboshimcha cho’zilishlarga yo’l qo’ymasligi nazorat qilinadi. AQSh sudlari maxsus dasturiy ta’minotlardan, ish yurituvini boshqarish tizimi (*case management systems*) orqali barcha protsessual muddatlarni avtomatik belgilaydi va sud hujjatlarini o’z vaqtida taqdim etishni eslatadi.

So’nggi yillarda AQSh sud tizimi raqamlashtirish orqali jarayon tezkorligini oshirishga alohida e’tibor qaratmoqda. *Thomson Reuters Institute* (2023) tomonidan o’tkazilgan tadqiqotga ko’ra, mahalliy sudlarning 79 foizi sud majlislari davomida kechikishlar mavjudligini bildirgan, bu esa boshqa ishlarning ham surilishiga “domino effekti”ni keltirib chiqargan. Shu bois sud jarayonlariga masofaviy tinglovlarni joriy etish, raqamli dalillarni boshqarish tizimlarini yaratish kabi chora-tadbirlar kengaymoqda. Masalan, pandemiya davrida onlayn sud majlislari va video-konferensiyalar keng qo’llangan, bugungi kunda esa AQSh sudlarining 80 foizidan ortig’i virtual rejimda ish yuritishni davom ettirmoqda. Shuningdek, dalillarning raqamli shakllarini tahlil qilish va saqlash uchun “*digital evidence management*” tizimlarini joriy etish tavsiya etilmoqda.

Umuman olganda, AQSh tajribasi tezkor sudlov huquqini huquqiy jihatdan kafolatlash va uni amalda ta’minlashda zamonaviy boshqaruv hamda texnologik vositalarni keng qo’llash bilan xarakterlanadi.

Buyuk Britaniya (Angliya va Uels) sud tizimida ishlarni o’z vaqtida ko’rib chiqish masalasi doimo e’tiborda. Albatta, Buyuk Britaniyada alohida “tez sudlov to’g’risida” qonun

mavjud emas, biroq Angliya fuqarolik protsessual qoidalarini (*Civil Procedure Rules*) va jinoyat protsessual qoidalarini (*Criminal Procedure Rules*) doirasida ishlarni samarali va tezkor yuritishga qaratilgan mexanizmlar ishlab chiqilgan.

Fuqarolik protsessual qoidalarining asosiy tamoyili – “*overriding objective*”, ya’ni barcha ishlarni adolatli va tezkor hal qilish maqsadidir (*Civil Procedure Rules*, Part 1). Sudlar ish boshidanoq faol ish yurituvini boshqarish (*case management*) tamoyiliga amal qilib, dastlabki tinglovdayoq muddatlarni belgilaydi va taraflarga dalillarni taqdim etish, ekspertiza o’tkazish hamda boshqa protsessual harakatlarni aniq vaqt ichida bajarish bo’yicha ko’rsatmalar beradi. Taraflar o’zaro kelishgan holda ayrim muddatlarni cho’zmoqchi bo’lsa ham, sud ruxsatisiz 28 kundan ortiq kechiktirish mumkin emas (*Civil Procedure Rules*, Part 29). Bu qat’iy nazorat tizimi muddatlarga rioya etishni kuchaytiradi va “sudsiz kechikmalar”ni kamaytiradi.

Jinoyat ishlari bo’yicha esa *Better Case Management* tashabbusi doirasida sud majlislarini o’z vaqtida belgilash hamda tergov-surishtiruv bosqichidagi kechikishlarni kamaytirish ko’zda tutilgan (*Crown Prosecution Service*). Jinoyat protsessual qoidalariga binonan, ish sudga kelib tushgach, birinchi tinglovdayoq sudya ish bo’yicha sud muhokamasi kuni (*trial date*) belgilaydi va tergov harakatlari uchun qat’iy muddatlarni belgilovchi ko’rsatmalar beradi (*Criminal Procedure Rules*, Part 3). Bu tartib sudga ishlarni o’z “taqvimiga” kiritish va keyingi bosqichlarni nazorat qilish imkonini beradi, natijada tergov organlari va prokuratura intizomga chorlansa, ishlar cho’zilmaydi.

So’nggi yillarda Buyuk Britaniya sud tizimida ortib borayotgan ish hajmi va pandemiya oqibatida hosil bo’lgan to’planib qolgan ishlar (*backlog*) jiddiy muammoga aylangan. *House of Commons Justice Committee* (2022) ma’lumotlariga ko’ra, 2021-yilda Angliya va

Uels sudlarida 54 mingdan ortiq jinoiy ishlar hal etilmay turgan. Bu muammoni yengish maqsadida hukumat keng qamrovli raqamli islohotlar dasturini amalga oshirmoqda. “*Common Platform*” nomli yagona elektron ish yuritish tizimi 2025-yilga kelib to’liq joriy etilgan bo’lib, hozirgacha 2,3 milliondan ortiq jinoyat ishlarida qo’llangan (*HM Courts and Tribunals Service*). Ushbu tizim politsiya, prokuratura va sud organlari o’rtasida ma’lumot almashinuvini real vaqt rejimida ta’minlab, qog’ozda hujjat uzatishdan kelib chiqadigan kechikishlarni keskin kamaytirdi. Elektron hujjatlar almashinuvi va avtomatik ogohlantirishlar protsessual harakatlarning o’z vaqtida bajarilishini ta’minlamoqda.

Bundan tashqari, sud majlislarini masofaviy shaklda o’tkazish amaliyoti ham jadal rivojlanmoqda. Pandemiya davrida boshlangan onlayn sud majlisleri tajribasi hozirda doimiy amaliyotga aylangan. Oliy sud va apellyatsiya sudlari “*Skype for Business*” va “*Zoom*” kabi platformalardan keng foydalanmoqda. Bu usul sayohat va qog’ozbozlik vaqtini qisqartirib, ishlarni tezroq ko’rish imkonini bermokda.

Umuman olganda, Buyuk Britaniya tajribasi protsessual muddatlarga rioya etishda sud ishlarini boshqarish, qat’iy protsessual qoidalar va raqamli texnologiyalarni uyg’unlashtirishga asoslanadi. Shunga qaramay, jinoiy ishlar bo’yicha to’planib qolgan ishlar (*backlog*) muammosi hanuz mavjud. Shu sababli, sud majlislarini magistrat sudlariga ko’proq o’tkazish, sudyalarning shtatini kengaytirish hamda yengil jinoyatlar bo’yicha soddalashtirilgan tartiblarni qo’llash orqali ishlarni ko’rib chiqish muddatlarini qisqartirishga qaratilgan islohotlar davom etmoqda.

Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida protsessual muddatlarga rioya etish masalasi aniq belgilangan normalar va maxsus kafolatlar orqali ta’minlanadi. Ayniqsa, Rossiya sud tizimi postsovet makonda O’zbekiston bilan tarixan yaqin bo’lgani bois uning bu boradagi tajribasi qiziqarli.

Rossiya tajribasi. Rossiya Federatsiyasi fuqarolik protsessual qonunchiligi ishlarni sudga ko'rish uchun qat'iy muddatlarni belgilaydi. Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik-protsessual kodeksining 154-moddasiga muvofiq, umumiy fuqarolik ishlari sud tomonidan birinchi instansiyada odatda ikki oy ichida, dunyo sudyalari yuritadigan soddalashtirilgan ishlar esa bir oy ichida ko'rib chiqilishi lozim (Russian Federation, 2002). Ayrim tezkor toifadagi ishlar, masalan, ishga tiklash yoki aliment undirish bilan bog'liq da'volar uchun muddat yanada qisqa, ya'ni bir oy qilib belgilangan. Shu bilan birga, murakkab ishlarni ko'rib chiqish zarurati tug'ilganda sud raisi belgilangan ikki oylik muddatni uzog'i bilan yana bir oyga uzaytirishi mumkin.

Rossiya qonunchiligida "aqlga muvofiq muddat" tamoyili ham alohida e'tirof etilgan. Fuqarolik-protsessual kodeksning 6.1-moddasida ishlarni ko'rishda oqilona muddatga rioya etish talabi belgilangan bo'lib, muddatning davomiyligi ishning murakkabligi, tarafdarning xatti-harakatlari va boshqa holatlarga qarab baholanadi. Shu tariqa, sud ishini asossiz kechiktirmasligi, lekin murakkablikka qarab ayrim hollarda qonundagi qat'iy muddatlardan og'ish mumkinligi nazarda tutilgan.

Protsessual muddatlarga rioya etilishini ta'minlash uchun Rossiyada nazorat va kompensatsiya mexanizmlari joriy etilgan. Agar sud jarayoni cho'zilib ketsa, taraflar sud raisiga ishni tezlashtirish haqida ariza berish huquqiga ega. Sud raisi besh kun ichida ishni jadallashtirish yuzasidan choralar belgilovchi maxsus qaror chiqarishi kerak. Ushbu tartib sud ishlarining asossiz kechikishiga yo'l qo'ymaslikni ta'minlaydi.

2010-yildan boshlab Rossiyada protsessual kechikishlar uchun kompensatsiya instituti joriy etilgan. Yevropa Inson huquqlari sudi tavsiyalariga asoslanib qabul qilingan 68-FZ-sonli Federal qonun fuqarolarga ish oqilona muddatda ko'rilmaganda davlatdan moddiy kompensatsiya undirish huquqini beradi (Russian Federation, 2010). Fuqaro ishning

g'ayrioddiy uzoq davom etganini hisoblasa, jarayon yakunlanishini kutmasdan sudga murojaat qilib, yetkazilgan ma'naviy yoki moddiy zarar uchun to'lov talab qilishi mumkin. Amaliyotda, masalan, to'rt yil ikki oy davom etgan ish uchun 50 ming rubl, uch yarim yillik kechikish uchun 15 ming rubl, sakkiz oylik kechikish uchun besh ming rubl miqdorida kompensatsiyalar tayinlangan. Ushbu mexanizm davlat organlarini muddatlarga qat'iy amal qilishga rag'batlantiradi.

Bundan tashqari, sud tizimi ichida intizomiy nazorat va statistik monitoring mexanizmlari ham mavjud. Sudyalarning ish yuklamasi, o'rtacha ish yuritish muddati va kechikayotgan ishlar soni Rossiya Oliy sudi hamda Sudyalar kengashi tomonidan muntazam tahlil qilinadi. Agar ayrim sudyalar belgilangan muddatlarda ishlarni ko'rib chiqmasa, ularning faoliyati yuzasidan intizomiy choralar ko'rilishi mumkin. Har yili sud tizimi bo'yicha umumiy statistik ko'rsatkichlar jamoatchilikka e'lon qilinadi.

Rossiya tajribasi protsessual muddatlarni qonunchilikda aniq belgilash, ichki nazoratni kuchaytirish va buzilgan holatlarda fuqarolarga kompensatsiya berish orqali sud ishlari cho'zilishining oldini olishga qaratilgan. Bu yondashuv samarali natijalar bermoqda, biroq hali ham ayrim murakkab ishlarning yillar davomida hal etilmay qolishi muammosi saqlanib qolmoqda.

Germaniya Konstitutsiyasining 19-moddasi 4-bandida har bir shaxsga davlat organlari harakatidan ko'rilgan zararni sud tartibida bartaraf etish huquqi kafolatlanadi (Federal Republic of Germany, 1949). Germaniya Federal Konstitutsiyaviy sudi ushbu normalarni sharhlab, odil sudlov huquqi "o'z vaqtida, oqilona muddat ichida" yakuniy sud qarori olinishi lozimligini ham o'z ichiga olishini ta'kidlagan.

Yevropa Inson huquqlari sudi talablari asosida Germaniyada 2011-yilda "Sud jarayoni haddan tashqari cho'zilganda huquqiy himoya to'g'risida"gi qonun qabul qilingan

(Federal Republic of Germany, 2011). Mazkur qonunga binoan, agar sud yoki tergov jarayoni haddan tashqari uzoq davom etsa, taraflar shikoyat kiritib, ishni jadallashtirish choralari ko'rishni talab qilishlari mumkin yoki ortiqcha kechikish tufayli yetkazilgan zarar uchun davlatdan har yili kechiktirilgan davr uchun o'rtacha 1200 yevro miqdorida kompensatsiya undirish huquqiga ega bo'ladi. Ushbu qonun jinoyat, fuqarolik va ma'muriy ishlarga tatbiq etilib, sud jarayonining noo'rin uzayib ketishining oldini olishga xizmat qiladi. Shu tariqa Germaniya sud tizimida muddatlarga rioya etish uchun huquqiy kafolat va javobgarlik mexanizmi shakllantirilgan.

Italiya ham uzoq davom etuvchi sud jarayonlari bilan tanilgan mamlakatlardan biri bo'lib, bu borada ko'p bor Yevropa Inson huquqlari sudi tomonidan tanqid qilingan. Muammoni hal etish maqsadida Italiya 2001-yilda "Pinto qonuni" deb ataluvchi normativ hujjatni qabul qildi. Ushbu qonunga ko'ra, agar fuqaroning ishi Italiya sudlarida oqilona muddatdan odatda uch yildan ortiq cho'zilib ketsa, u davlatdan kompensatsiya talab qilish huquqiga ega. Yillar davomida ushbu qonun asosida minglab fuqarolarga to'lovlar amalga oshirilgan, natijada Italiya hukumati sud ishlarini tezlashtirish uchun qo'shimcha resurslar ajratishga majbur bo'lgan. Bugungi kunda ham Italiya sud ishlarining o'rtacha davomiyligi bo'yicha Yevropada yuqori ko'rsatkichlarga ega, biroq *Pinto qonuni* fuqarolarni huquqiy jihatdan himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

Fransiya va boshqa Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida sud tizimining samaradorligini oshirish maqsadida raqamli texnologiyalar joriy etilgan. Fransiya sudlarida elektron hujjat aylanishi va onlayn da'vo arizalari tizimi joriy qilingan bo'lib, kichik summali talablar bo'yicha jarayon to'liq onlayn shaklda amalga oshirilmoqda. Estoniya esa to'liq elektron sudlov tizimiga o'tgan bo'lib, fuqarolar sudga murojaat qilishdan tortib, sud qarorini olishgacha bo'lgan jarayonni maxsus veb-platforma orqali masofadan turib amalga oshirish-

lari mumkin. Bu turdagi elektron sudlov tizimlari protsessual jarayonlarni tezlashtirish, navbat kutish va qog'oz bilan bog'liq kechikishlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, Yevropa mamlakatlari tajribasi protsessual muddatlarga rioya etishni ta'minlashda ikki asosiy yo'nalishga tayanadi: birinchisi – muddatlarni buzganlik uchun kompensatsiya mexanizmlarini joriy etish, ikkinchisi – raqamli texnologiyalar orqali jarayonlarni avtomatlashtirish va nazorat qilish tizimlarini yaratishdir.

Osiyo mamlakatlari va O'zbekiston tajribasi

Singapur va Janubiy Koreya sud tizimlari protsessual muddatlarga rioya etish va sud ishlarini tezkor hal etish borasida yetakchi o'rinlarda turadi. Singapurda sudlar har bir ish uchun "*case track*" – ya'ni ish yo'nalishini belgilovchi tizimni joriy etgan. Oddiy fuqarolik tortishuvlari "*tezkor yo'lak*" (*fast track*) bo'yicha bir necha oy ichida hal qilinadi, murakkabroq ishlar esa alohida yo'lak bo'yicha ko'rib chiqiladi. Sudlar ish yuritishni boshqarishning zamonaviy usullaridan, jumladan, sun'iy intellekt (SI) yordamida ba'zi protsessual hujjatlarni tayyorlash amaliyotidan ham foydalanadi. Bu yondashuv sud jarayonlarining qisqarishiga va inson resurslarining optimal taqsimlanishiga olib kelmoqda.

Yaponiyada esa hakamlik sudlari va oddiy sudlar parallel faoliyat yuritadi. Ko'plab fuqarolik nizolari sudgacha yetib bormasdan oldin hakamlik tartibida hal etiladi. Bu tizim rasmiy sudlarning yuklamasini kamaytiradi va kechikishlar ehtimolini pasaytiradi. Shu tariqa Osiyo mamlakatlari tajribasi profilaktik yondashuv, ya'ni muddatlarga rioya etishning oldini olish uchun kuchli boshqaruv va texnologik mexanizmlar yaratish tamoyiliga asoslanadi.

Yuqoridagi misollar shuni ko'rsatadiki, ilg'or davlatlar tajribasida ikki asosiy yo'nalish mavjud. Birinchisi, preventiv choralar – muddat buzilishining oldini olish uchun qonuniy, tashkiliy va texnologik kafolatlar yaratish. Bunga sudyalarning tomonidan faol ish

yurituvini boshqarish, raqamli tizimlar orqali muddatlarni nazorat qilish va qat'iy qonuniy normalar kiradi. Ikkinchisi, kompensator choralar – muddat buzilganda jabrlangan taraflarni qisman qondirish. Bu yo'nalishga kompensatsiya to'lash, ishni yuqori instansiyada tezlashtirilgan tartibda ko'rib chiqish yoki jarayonni soddalashtirish kabi chora-tadbirlar kiradi. Ko'pgina taraqqiy etgan huquqiy tizimlar ushbu ikki yondashuvni birgalikda qo'llab, jarayonning tezkorligi va adolatligini muvozanatda saqlashga intilmoqda.

O'zbekiston uchun bu tajribalar muhim saboqlar beradi. So'nggi yillarda O'zbekiston qonunchiligida protsessual muddatlar instituti sezilarli darajada takomillashdi. 2018-yilda qabul qilingan yangi Fuqarolik-protsessual kodeksi va Iqtisodiy-protsessual kodeksda ishlarni ko'rib chiqish muddatlari aniq belgilab qo'yilgan (Fuqarolik protsessual kodeksi, 2018-y.). Masalan, oddiy turdagi ishlar bir oy, murakkabroq ishlar esa ikki oy ichida hal etilishi lozim. Ayrim toifadagi ishlar, jumladan, saylov bilan bog'liq nizolar yoki aliment undirish masalalari bo'yicha yigirma kunlik muddat nazarda tutilgan (Iqtisodiy-protsessual kodeks, 2018-y.).

Bu ko'rsatkichlar O'zbekiston sud-huquq tizimini jarayon tezkorligi bo'yicha dunyoning eng talabchan tizimlaridan biriga aylantiradi. Solishtirish uchun: Skandinaviya yoki G'arbiy Yevropa davlatlarida sud ishining o'rtacha davomiyligi olti oydan bir yilgacha cho'zilishi tabiiy hol hisoblanadi. Shunday bo'lsa-da, O'zbekistonda qonuniy belgilangan qisqa muddatlarning amalda to'liq bajarilishi uchun sud tizimida raqamli nazorat mexanizmlarini yanada kuchaytirish, ish yuklamasini optimallashtirish va sudyalarning mas'uliyatini oshirish zarur.

Biroq amaliyotda bu belgilangan muddatlarga har doim to'liq erishilmayapti. Sud ishlarining murakkablashuvi, sudyalarning ish hajmi ko'pligi, taraflarning kechikishlarga yo'l qo'yishi kabi omillar tufayli ayrim ishlar bo'yicha belgilangan muddatlar uzaytiriladi

yoki buziladi. Shu bois, xorijiy tajribaga tayanib, O'zbekiston qonunchiligida quyidagi mexanizmlarni joriy etish va rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

1. Sud jarayonini boshqarish va monitoring qilish tizimini kuchaytirish

O'zbekiston sudlari amaliyotiga xorijda keng qo'llanadigan ish yurituvini boshqarish tizimi (*case management*) tamoyillarini chuqurroq tatbiq etish lozim. Oliy Sud tomonidan barcha sudlarda sud majlislarini rejalashtirish va ularning bajarilishini kuza-tish tartibini kuchaytirish yuzasidan tegishli ko'rsatmalar berilgan. Kelgusida har bir ishni elektron tizimga kiritish, uning harakatini onlayn tarzda monitoring qilish amaliyotini kengaytirish kerak. Xususan, "E-SUD" elektron sudlov tizimini yanada takomillashtirib, unda har bir ish bo'yicha belgilangan muddatlar va bajarilgan protsessual harakatlarning ro'yxatini shakllantirish hamda sud rahbariyati tomonidan nazorat qilish mexanizmini joriy etish lozim. Bunday tizim muddat buzilish xavfini oldindan aniqlab, tegishli choralarni o'z vaqtida ko'rishga yordam beradi.

2. Protsessual muddat buzilganda javobgarlik va kompensatsiya institutini joriy etish

Hozirgi qonunchilikda muddatni o'tkazib yuborgan taraflar uchun asosan protsessual huquqlardan mahrum qilish choralari nazarda tutilgan. Biroq sudlarning o'zlari belgilangan muddatlarga rioya qilmagan holatlar uchun to'g'ridan to'g'ri javobgarlik yoki kompensatsiya mexanizmi mavjud emas. Xorijiy tajriba asosida O'zbekistonda ham "oqilona muddat buzilganligi uchun da'vo" institutini joriy etish taklif etiladi (Russian Federation, 2010). Masalan, agar ish asossiz sabablarsiz bir yildan ortiq davom etsa, fuqaro davlatdan ma'naviy zarar undirish huquqiga ega bo'lishi mumkin. Bu, bir tomondan, fuqarolarning huquqini himoya qilsa, ikkinchi tomondan sud organlarini intizomga soladi. Shu bilan birga, ushbu mexanizmni suiiste'mol qilishning oldini olish uchun aniq mezonlar va tartiblarni belgilash zarur.

3. Sudyalarning ish yuklamasini kamaytirish

Ko'p hollarda muddatlarning buzilishiga sudyalarning ortiqcha ish hajmi sabab bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 16-yanvardagi "Odil sudlovga erishish imkoniyatlarini yanada kengaytirish va sudlar faoliyati samaradorligini oshirish to'g'risida"gi Farmoni doirasida "Yangi O'zbekiston – yangi sud" tamoyili asosida sudyalarning mustaqilligini ta'minlash, ish samaradorligini oshirish va yordamchi xodimlar sonini ko'paytirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-13-sonli farmoni, 2023-y.). Kelgusida sudyalarning oyiga o'rtacha ko'radigan ishlar soni uchun me'yorlar belgilanishi, bu me'yordan ortgan hollarda qo'shimcha shtat birligi kiritilishi yoki ishlarining bir qismini mediatorlar va hakamlik sudlariga o'tkazish tizimi yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiqdir. Masalan, Angliya tajribasidagi kichik summali da'volar (*small claims*) modeli kabi da'volarni sudyaga yordamchi xodimlar ko'rib chiqishi mumkin.

4. Raqamlashtirish va "elektron sud" tizimini kengaytirish

So'nggi yillarda O'zbekistonda "E-SUD" va "E-XSY" kabi platformalar ishga tushirilgan bo'lsa-da, ularning to'liq imkoniyatlaridan foydalanish uchun infratuzilma va kadrlar salohiyatini oshirish zarur. Masofaviy sud majlislari amaliyotini kengaytirish, ayniqsa, uzoq hududlardagi taraflar uchun qulaylik yaratadi. Agar taraflardan biri boshqa viloyatda yoki xorijda bo'lsa, videoaloqa orqali sud majlislarini o'tkazish taraflarning vaqtini tejaydi hamda kechikishlarni kamaytiradi. Shuningdek, hujjatlarni elektron shaklda yuborish tartibini keng joriy etish zarur. Elektron pochta yoki E-SUD orqali hujjatlarni yuborish pochta orqali yetkazishga ketadigan vaqtni sezilarli darajada qisqartiradi.

5. Protsessual suiiste'mollarning oldini olish

Ba'zan taraflar yoki ularning vakillari takroran ekspertiza so'rash yoki yangi vajlar kel-

tirish orqali sud jarayonini ataylab cho'zishga urinadi. Bunday holatlarning oldini olish uchun O'zbekiston qonunchiligida sudlarga jarima solish yoki da'voni rad etish vakolatlarini berish mumkin. Rossiya tajribasida Fuqarolik kodeksining 10-moddasida agar taraf protsessual huquqidan noo'rin foydalan-sa, sud uning talabini rad etishi yoki boshqa sanksiya qo'llashi mumkinligi nazarda tutilgan (Russian Federation, 2002).

6. Statistik tahlil va jamoatchilik monitoringi

Har yili sud tizimi bo'yicha statistik ma'lumotlar e'lon qilinadi, ammo ularda ishlarining ko'rilish tezkorligi haqida batafsil ma'lumot yo'q. Yevropa Ittifoqining odil sudlov ko'rsatkichlari jadvali (*Justice Scoreboard*) va Yevropa Kengashining CEPEJ hisobotlarida esa har bir davlat bo'yicha ish ko'rishning o'rtacha davomiyligi va kechikishlar ko'rsatkichlari e'lon qilinadi. Shunga o'xshash tarzda, O'zbekiston Oliy Sudi ham yillik hisobotlarda "Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarda ish ko'rishning o'rtacha muddati" va "muddat buzilmagan ishlar foizi" kabi ko'rsatkichlarni ochiq e'lon qilsa, bu sog'lom raqobatni kuchaytiradi va jamoatchilik nazoratini ta'minlaydi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan takliflar xorijiy tajribani O'zbekiston huquqiy tizimi va xalq manfaatlariga moslashtirib qo'llashga qaratilgan. Har bir mexanizmni joriy etishdan avval uning mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarini ham hisobga olish zarur. Masalan, protsessual muddatlarni haddan tashqari qisqartirish sud ishlarini sifat jihatidan zaiflashtirmasligi uchun nazorat mexanizmlarini puxta ishlab chiqish lozim. Shu nuqtayi nazardan, "tezkorlik va sifat muvozanati" tamoyilini saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda "inson qadri uchun" tamoyili ustuvor bo'lgan O'zbekistonda fuqarolarning o'z vaqtida odil sudlovga erishish huquqini ta'minlash eng muhim vazifalardan biridir. Shu ma'noda, xorijiy tajribani ijodiy tatbiq etish orqali protsessual muddatlarga

rioya etilishini yanada samarali nazorat qilish imkoniyati mavjud.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalar va tavsiyalar ilgari suriladi:

Protsessual muddatlarning ahamiyati. Sud ishlarini oqilona muddatlarda ko'rib chiqish odil sudlovning ajralmas qismidir. Muddatlarga rioya etish fuqarolarning huquqlarini samarali himoya qiladi va sud tizimiga ishonchni mustahkamlaydi. "Oqilona muddat" talabi xalqaro huquqda keng e'tirof etilgan tamoyil bo'lib, milliy qonunchilikda ham o'z ifodasini topishi lozim.

Xorijiy tajriba. AQSh, Buyuk Britaniya, Rossiya va Yevropa davlatlari tajribasi protsessual muddatlarni ta'minlashda turli mexanizmlarni qo'llaydi. AQShda "Tezkor sudlov to'g'risida"gi qonun (*Speedy Trial Act*) orqali qat'iy muddatlar belgilansa, Buyuk Britaniyada sud boshqaruvi va raqamli texnologiyalar yordamida jarayonlar nazorat qilinadi. Rossiyada esa muddat buzilgan taqdirda davlat kompensatsiya to'laydi. Germaniya va Italiya esa "oqilona muddat buzilishi" uchun alohida shikoyat va kompensatsiya tizimini ishlab chiqqan.

Milliy qonunchilik uchun quyidagilar taklif etiladi:

- sud jarayonlarini elektron nazorat tizimiga o'tkazish va har bir ish bo'yicha muddat monitoringini joriy etish;
- ishlar cho'zilgan holatlarda fuqarolarga davlatdan kompensatsiya talab qilish huquqini beruvchi qonun ishlab chiqish;
- sudyalarning ish hajmini kamaytirish, yordamchi xodimlar shtatini kengaytirish va

muqobil nizolarni hal etish mexanizmlarini rivojlantirish;

- "elektron sud" tizimini takomillash-tirish, hujjatlarning elektron almashinuvini to'liq yo'lga qo'yish va masofaviy sud majlis-larini keng qo'llash;

- protsessual huquqlarni suiiste'mol qi-lishning oldini olish maqsadida sudlarga jari-ma va sanksiya vakolatlarini kengaytirish;

- har yili sud ishlarining tezkorligi bo'yicha statistik ko'rsatkichlarni ochiq e'lon qilish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

Ilmiy va amaliy ahamiyati. Protsessual muddatlarga rioya etilishi nafaqat texnik ma-sala, balki sud-huquq tizimining samaradorli-gi va jamiyatdagi ishonch darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ushbu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, muddat va odil sudlov sifati o'rtasidagi bog'liqlikni tah-lil qilish, ortiqcha kechikishlarning huquqiy hamda ijtimoiy oqibatlarini o'rganish zarur.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston sud-huquq tizimi hozirgi islohotlar jara-yonida fuqarolar manfaatini ta'minlashga yo'naltirilgan yangi bosqichga kirib bormoq-da. Protsessual muddatlar masalasi ushbu islohotlar markazida turmog'i lozim. Xori-jiy ilg'or tajribalarni mahalliy sharoitga mos holda joriy etish orqali qonun ustuvorligi-ni ta'minlash va odil sudlov sifatini oshirish yo'lida muhim qadamlar qo'yiladi. Natijada fuqarolar sud orqali adolatga tez, sifatli va samarali tarzda erishish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa jamiyatda qonun ustuvorli-gi tamoyilining to'liq ro'yobga chiqishiga xiz-mat qiladi.

REFERENCES

1. Better Case Management Handbook. (2015). Guidelines for managing criminal proceedings and scheduling hearings in England and Wales. UK Ministry of Justice.
2. Caret Legal Blog. (2022). Why litigation firms need an appellate case management system. Caret Legal. <https://caretlegal.com>

3. CEPEJ (European Commission for the Efficiency of Justice). (2021). Handbook on Cyberjustice: Guidelines on the use of information technologies in judicial systems. Strasbourg: Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/cepej>
4. CEPEJ-SATURN Working Group. (2018). *Guidelines for Judicial Time Management (SATURN Guidelines)*. Strasbourg: Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/cepej/saturn-centre>
5. European Council. (2018). The right to trial within a reasonable time – comparative analysis. Strasbourg: Council of Europe.
6. Federal Republic of Germany. (1949). Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [Basic Law for the Federal Republic of Germany] (as amended). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/
7. Federal Republic of Germany. (2011). ÜGG – Act on Legal Protection in the Case of Excessive Length of Court Proceedings. Bundesgerichtshof commentary.
8. HMCTS (Her Majesty's Courts and Tribunals Service). (2025). Common Platform Case Study: Real-time updates and delay reduction. UK Government.
9. Italy. (2001). Pinto Law – Compensation for violation of the right to trial within a reasonable time. Official Gazette of Italy.
10. Russian Federation. (2002). Civil Procedure Code. Articles 154 and 6.1 – Commentary on reasonable time principle. Advokatskaya gazeta.
11. Russian Federation. (2010). Federal Law No. 68-FZ on Compensation for Violation of the Right to a Trial within a Reasonable Time. Moscow: Official Gazette.
12. Russian Federation. (2023). Federal Rules of Civil Procedure.
13. Singapore State Courts. (2021). Practice Directions: Fast track and simplified civil process. <https://www.statecourts.gov.sg>
14. techUK. (2021). The digital transformation sweeping the UK Courts system. techUK Insights. <https://www.techuk.org>
15. Thomson Reuters Institute. (2023). State of the Courts Report 2023: Delays and digital transformation in the U.S. judiciary. Thomson Reuters.
16. U.S. Congress. (1974). United States Code. 18 U.S.C. §3161 – Speedy Trial Act. Washington, D.C.
17. United Kingdom. (n.d.). Civil Procedure Rules (CPR Parts 3 and 26): Case management and timelines. The National Archives. <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules>

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2025-YIL 6-SON

VOLUME 5 / ISSUE 6 / 2025

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.5.6.